

HVISSINGE ØST

TAK 1728 Bygherrerapport om gravplads fra jernalderen

Af Bo Jensen, arkæolog, Kroppedal museum

Resumé

Kroppedal museums udgravning i Hvissinge 2016 afslørede en lille gravplads fra ældre romersk jernalder. Seks grave blev udgravet, yderligere to ødelagte grave blev dokumenteret ved fladeopsamling. To af de seks udgravede grave er bådgrave med dyreofre.

Desuden forekom enkelte kogestensgruber og spredte anlæg fra oldtiden.

Forhistorie

I perioden 20-06-2016 til 01-07-2016 prøvegravede Kroppedal Museum et område vest for Sortevej i Hvissinge. Prøvegravningen var bestilt af Glostrup Kommune, der ønsker at byggemodne området. Den forløb over to uger, og afslørede de første tre grave (grav 1, 2 og 3). Da grav 1 og lerkarret i grav 2 allerede var meget eksponerede, var det nødvendigt, at udgrave disse i prøvegravningen. Forundersøgelsen viste, at der var velbevarede jernaldergrave på området, og museet indstillede derfor gravpladsen til egentlig udgravning. Denne forløb over 4½ uge, fra 13-07-2016 til 15-08-2016.

Rent formelt har Kroppedal museum ansvar for at arkivere alle sagsakter. Den daglige udgravningsleder var undertegnede, Bo Jensen, og museets ansvarlige arkæolog var Linda Boye. Myndighedsansvaret ligger hos Slots- og kulturstyrelsen, hvor sagen er registreret under journalnummer 16/02957.

Området

Området har i mange år ligget som gartneri og planteskoler, derefter som hestefolde for Parcelgårdens Rideskole. Prøvegravningen afslørede, at dele af det sydligste areal, langt syd for den egentlige udgravning, var forstyrret af tungt maskineri og affaldsdumping i det 20. århundrede, sandsynligvis samtidigt med byggeriet af Motorring 3 og dens støjvolde. Lige nordvest for gravpladsen påviste prøvegravningen affaldsdumping fra midten af det 20. århundrede, tilsyneladende i et genanvendt mergelhul.

Landskabet omkring undersøgelsesområdet er ganske fladt, med et let fald mod syd. Før og under udgravningen var dette landskab inddelt i mindre områder af levende hegn: mod syd lå to marker i græs, nord for disse havde rideskolen inddelt sine jorde i et antal små hestefolde. Hver jordlod var adskilt fra de andre af levende hegn, hestefolderne også afgrænset af elektriske trådhegn og låger. Bortset fra disse moderne inddelinger udgør hele prøvegravningens område imidlertid ét sammenhængende landskabsrum, en flad slette, der strækker sig langt uden for det undersøgte område mod nord og syd. Den egentlige undersøgelse omfatter et langt mindre underområde, den sydlige ende af en enkelt hestefold, omgivet af levende hegn på alle sider.

Den flade slette afbrydes af tre synlige topografiske træk. To af disse er tydeligvis affaldsbunker fra nyere tid: en bunke ophobet jord med kraftige kørespor i syd (snittet under prøvegravningen) og en konisk høj af byggeaffald i nord, dækket med tæt brombærkrat. Begge disse træk er ganske nye. Midt i prøvegravningens område ses derimod et ganske lavt, langstrakt højdedrag, der strækker sig fra sydøst mod nordvest (en "whaleback"). Det er dette højdedrag, der er genstand for den egentlige udgravning. Gamle kort afslører, at stednavnet Asholm (eller Åsholm) knytter sig til dette træk. Dette højdedrag rejser sig mindre end ½ meter over det omgivne

Eksempel på den lokale geologi, fra nordenden af grav 3. Knoglerne øverst i billedet er det halve får. Langs fårets ryg anes nedgravningen, og uden for denne er undergrunden stribet i rødgrå og lysgrå bælter. Denne farvevariation er naturlig, og hjalp os med at se, hvor nedgravningerne endte.

Danmarks højdemodel. Åsholm kan måske anes, men kun anes, ved pilen. Ellers er alle de markante landskabstræk skabt i nyere tid. Inden Vestvolden og motorvejen var dette landskab en flad slette.

landskab; det er omkring 10 meter bredt og 30 meter langt. Prøvegravningen viste, at højdedraget er naturligt, ikke menneskeskabt, og at dets højde er en smule reduceret af pløjning: på toppen var mulden mindre end 25 cm tyk, ved foden mere end 65 cm. Det er derfor sandsynligt, at højdedraget i oldtiden kan have hævet sig op til 80 cm over den omgivne slette, men dramatisk har det aldrig været. Da aviserne omtale, at gravpladsen lå på et højdedrag, oplevede vi at flere besøgende med tydelig forvirring spurgte efter højdedraget, mens de stod på det. Asholm må op i 1800tallet have været synligt nok til at have eget navn, men er i dag meget lidt påfaldende i landskabet. De levende hegn, der i dag omgiver højdedraget på alle sider, maskerer topografien. Før disse hegn, og før den moderne støjvold mod Motorring 3 mod øst, må Asholm have været det mest prominente landskabstræk i et par kilometers omkreds.

Direkte nord for Asholm lå før i tiden en mergelgrav. Denne blev genfundet under udgravningen, og viste sig fuld af affald fra det 20. århundrede (isolatorer fra elmaster, keramik med silketrykt dekoration, dyrekogler, ubestemmeligt jern og et emaljeskilt fra en sodavandsfabrik).

Gravpladsen er begrænset til højdedragets top og dets sydvestlige side. Mange af jernalderens gravplader er anlagt på naturlige bakker eller ældre gravhøje. Flere steder ser vi, at gravpladserne ligger helt ud til skrænter, så de var synlige på horisonten på land afstand. Sandsynligvis er gravpladsen i Hvidsinge placeret ud fra samme hensyn. I overregionalt perspektiv er Asholm ikke særligt imponerende, men i det lokale landskab på Hvidsingeegnen er højdedraget den mest prominente bakke.

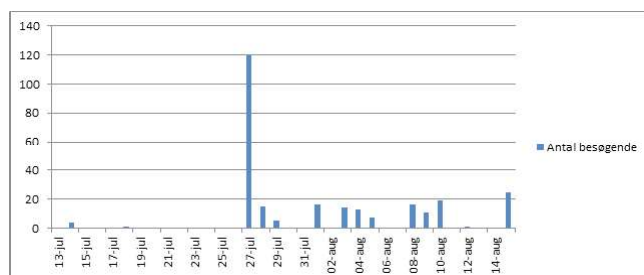
Geologisk er området istidsmoræne. Udgravningen afslørede, at den lokale undergrund er meget sandet ler, med tynde striber af gråhvidt kalk, groft, gråt sand og brundrødt, sandsynligvis jernrigt ler. Disse striber strækker sig nogenlunde i retningen sydøst-nordvest. De tyder på, at denne undergrund er vandaflejret, rimeligvis ved en afsmeltning af isranden under en af istiderne. Undergrunden består så af findelt, i transporteret materiale, aflejret i udvaskede horisonter under nogenlunde stillestående vand. Især det høje kalkindhold har nok bidraget meget til den usædvanligt gode knoglebevaring på lokaliteten. Denne kalk findes dels i de førnævnte striber ("bakkemel"), der har en bredde fra få millimeter til cirka fem centimeter, dels spredt mellem disse som enkelte kalknister, op til 2½ cm store. Den synlige kalk udgør omkring 5 % af undergrunden. På bakketoppen var muldlaget tyndt, under 25 cm, ved bakkens sider påfaldende tykkere, på de laveste steder over 50 cm. Det skyldes, at muld fra bakketoppen er eroderet og pløjet ned af skråningerne.

Gæster på gravningen

Prøvegravningen omfatter arealer, der synlige fra de lokale veje og cykelstier, men den lokale interesse i prøvegravningen var minimal. I løbet af hele prøvegravningen talte jeg med to mennesker, der havde heste på rideskolen, og med Kurt Herskind, en at museets faste metaldetektorførere, der også arbejder for Glostrup Kommunes vej- og parkafdeling. Den egentlige udgravning lå noget isoleret fra trafikårene, gemt bag ved levende hegn og en hestefold, så indtil gravningen blev omtalt i pressen, var opmærksomheden minimal. Den 27-07-2016 holdt vi åbent hus, og herefter var der besøgende næsten alle dage. Udgravningen faldt i "agurketiden", samtidigt med folketingets sommerferie, efter fodbold-VM

Gæster: Kenneth Paulmann forklarer i grav 4.

Oversigt over 267 besøgende. Efter åbent hus onsdag den 27-07 var der besøg næsten hver dag.

og inden OL, og opnåede meget stor pressedækning, med omtale i både lokalavisen og på den regionale TV-station, TV Lorry. Mange af de besøgende var tydeligvis lokale, der havde sommerferie i netop denne periode.

Der var omkring 120 besøgende til åbent hus, mindst 147 besøgende i arbejdstiden derefter, ud over kollegerne fra museet. Nogle af disse besøgende var gengangere, men jeg vurderer at mellem 150 og 200 forskellige personer besøgte udgravningen. Der kan have været flere uden for arbejdstiden, for vi mødte besøgende fra klokken lidt i syv om morgenen til klokken lidt over ni om aftenen (på åbenthusedagen), og efter udgravningen var afsluttet.

Den store interesse påvirkede uundgåeligt arbejdet. Onsdag den 27-07-2016 holdt vi åbent hus. Denne dag prioriterede vi at tømme bådgraven (grav 3) for alle synlige knogler og fund. På grund af de mange besøgende kunne vi først begynde denne arbejdsproces omkring 14:30, så vi var færdige omkring 22:00. På det tidspunkt var dagslyset også for dårligt til, at vi kunne forsvare at fortsætte arbejdet.

Metode

Normalt tager vi mulden af med gravemaskine, så vi kan se den uforstyrrede undergrund, og fortidens menneskers forstyrrelser af denne. På gravpladsen valgte vi, vejledt af tidligere erfaringer fra Kroppedals gravpladsudgravninger, at tage jord af flere gange: under prøvegravningen fremkom tre grave (grav 1, 2, 3, og de løse knogler i grav 8 og 9). Da de var udgravet, tog vi cirka 10-15 cm undergrundsmateriale af hele arealet (01-08-2016). Da fremkom yderligere tre grave (grav 4, 5 og 6). Da disse var udgravet, fjernede vi yderligere 15-20 cm materiale, den 15-08-2016. Denne gang fremkom ingen yderligere grave, og vi er nu sikre på, at vi har fundet alle de grave, der er bevaret på pladsen. I store dele af det afdækkede område lå jorden i tydelige, uforstyrrede geologiske lag, hvilket støttede os i den tolkning, at der ikke var grave i disse områder.

Udgravningen omfattede seks bevarede grave (inklusive de tre, der var påvist i prøvegravningen). Desuden fremkom i alt 29 løse anlæg, men ingen af de løse anlæg kunne relateres til hinanden, til gravene eller til større strukturer. De løse anlæg blev afrenset i fladen med ske og skovl, derefter snittet med ske og spade. Vi prioriterede snit i anlæggets længderetning, sekundært snit nord-syd med den østlige halvdel bortgravet, så snittet kunne ses fra øst. Hovedformålet med dette var at etablere, om der var tale om reelle anlæg fra oldtiden, om senere forstyrrelser, eller blot om naturlige variationer i undergrunden. I de tilfælde, hvor der var tale om reelle anlæg fra oldtiden, blev disse tegnet i profil i målestok 1:20.

For gravene valgte vi en mere grundig og mere tidskrævende strategi. Vi afrensede alle de mulige grave i fladen med skovl og ske, og etablerede lokale målesystemer med søm, som senere blev indmålt med GPS. Vi tegnede anlæggene i fladen i 1:10. Herefter etablerede vi en 20 cm bred balk, nogenlunde vinkelret på nedgravningens længdeakse og nogenlunde midtvejs mellem gravens ender. Balkens placering kunne kun være nogenlunde, da det var vanskeligt at erkende gravens præcise omrids så højt i jorden. Vi gravede os forsigtigt ned i vandrette lag, indtil vi enten observerede, at gravens synlige omrids ændrede sig markant, eller at der fremkom knogler eller fund. Hvis gravens synlige omrids ændrede sig markant, tegnede vi et nyt niveau i målestok 1:10. Hvis der fremkom knogler eller fund, bolttlagde vi forsigtigt disse, hoved-

Metode: balken i grav 3, set fra syd. Den "mur" af jord, der står tilbage midt i graven, er en balk, der tillader os, at observere profilsnittet. Balken er vædet, og der er en tydelig farveforskel mellem den mørkere fyld i nedgravningen og den lysere, uforstyrrede undergrund rundt om. I forgrunden er det halve fåreskelet beskyttet med en plastikdug, dækket med jord, så det ikke tørrer ud og går til.

Metode: balkprofilerne tegnes i 1:10. Bo Jensen i grav 2.

Metode: vi registrerede lodrette tværprofiler gennem bådene med 10 centimeters mellemrum. Alle profilsøm er georefereret. Grav 3

saligt med spatler og fine træredskaber. Hermed undgik vi, for så vidt muligt, at beskadige fundene. I de tilfælde hvor vi observerede metaller eller metalsalte, indikerede vi disse på fladen med tændstikker. Vi undgik så at udgrave mere i det relevante område, for i stedet at optage fund og omgivne jord som præparat. Når alle knogler var blotlagt, dokumenterede vi balken i profiltegning i målestok 1:10. Vi dokumenterede altid profilet set fra nord, men vi dokumenterede kun profilet set fra syd, hvor vi vurderede at der var forskelle, der kunne være signifikante, eller hvor gravens form endnu var uklar. Herefter fjernede vi balken og blotlagde derved hele skelettet. Vi dokumenterede skeletterne i fladen med plantegning i 1:10, idet vi også registrerede gravens form. Vi fotograferede alle skeletter fra flere vinkler, om nødvendigt med kunstig skygge, med museets Canon Eos 600 digitalt spejlreflekskamera. Vi eksperimenterede desuden med 3D-fotometri ved hjælp af Agisofts PhotoScan, men vi brugte ikke denne teknologi konsekvent; endnu savner alle de involverede den træning og erfaring, der skal til at udnytte den nye teknologis muligheder fuldt ud.

Indtil dette punkt søgte vi at tømme graven (tømme bådene i bådgravene, tømme nedgravningerne i de øvrige grave). Når vi havde tømt graven så godt vi kunne og dokumenteret, gravede vi en væsentligt større kasse omkring graven, med skovl og spade, for at sikre, at vi havde set alle kanter af nedgravningen. Herefter korrigerede vi om nødvendigt tegningerne, og fotograferede knogler og fund in situ igen.

Så indsamlede vi knogler, præparater og andre fund. Vi optog dyre- og menneskeknogler i anatomisk orden og pakkede den separat i syrefrit silkepapir med manillamærker med informationer om kontekst, anatomisk og geografisk placering (fx "TAK 1728 Hvissinge Øst, grav 6, venstre femur vest..."). Vi gravede alle præparater fri på alle sider, stabiliserede med plastikfilm (VitaWrap) og gaze, og løftede dem op på faste plader. I praksis viste nogle præparater sig mere stabile end andre, og i grav 6 havde vi problemer, da gravens hovedende overløjede en stor sten, vi ikke kunne tage med op.

Når alt var optaget, gravede vi de etablerede balkprofiler i bund og gjorde snittegningerne færdige. Herefter afrensede vi arealet under graven med ske, for at sikre, at vi ikke havde overset yderligere nedgravninger.

Hele denne procedure tog minimum to arbejdsdage. Det var derfor nødvendigt, at dække de halvt udgravede grave til, når vi forlod pladsen ved fyraften. Vi dækkede altid gravene med en presenning, holdt på plads af sten. Vi dækkede eksponerede knogler med plastikkasser (brødkasser) med bunden i vejret, og sent i udgravningen hentede vi et pavilliontelt, hvis øverste del kunne samles uden benene monteret, som vi derefter brugte til at beskytte gravene yderligere mod vejret. Desuden prioriterede vi at afslutte alle igangværende grave hver uge, så intet stod åbent over weekenden.

Da grav 3 var tømt, blev det nødvendigt at markere hullet med landmålerstokke, for at undgå at besøgende faldt i det.

For de to bådgrave (grav 3 og grav 6) valgte vi en endnu mere omfattende registrering. Ideelt ville vi gerne registrere et snit på langs, i bådens længdeakse, et vandret snit ("vandlinjesnit") og et stort antal tværsnit i en ret vinkel på bådens længdeakse. I praksis søgte vi at registrere tværsnit med 10 centimeters mellemrum. Desværre var det ikke muligt at registrere alle disse profiler lige godt: i begge bådgrave betød hensynet til præparaterne, at en

Metode: det er et pillearbejde at rense skeletter af til foto. Morten Knudsen i fodenden af grav 6.

Metode: vi graver ikke altid med ske og pensel. Der skal en stor maskine og en rolig hånd til at flytte de store sten, uden at ødelægge noget. Morten Knudsen og Arne Madsen i grav 3.

del af bådens bund måtte optages i præparatet, og derfor ikke kunne registreres in situ. I grav 3 registrerede vi kun to snit gennem nedgravningen, ned i undergrund. I grav 6 valgte vi at forbedre metoden en smule, ved at videreføre alle snit gennem båden helt ned i undergrund. Vi soldede al fyld, der blev løsnet under dette arbejde i et håndsold med 4 mm store masker.

Resultater

Udgravningen omfattede 29 løse anlæg og seks grave. Ingen af de løse anlæg kunne relateres til grave eller større strukturer. De løse anlæg omfatter nogle få kogestensgruber, og et større antal gruber, som ikke kan dateres nærmere end oldtid. Desuden fremkom et enkelt stolpehul, helt ude i prøvegravningens vestlige udkant og lige op ad et nuværende matrikelskel. Dette stolpehul kan stamme fra oldtiden, men det kan også stamme fra et hegn fra nyere tid. Det indgik ikke i nogen struktur indenfor prøvegravningens areal. På den baggrund konkluderede vi, at gravpladsen var afgrænset til sydenden af den relevante mark: vi havde prøvegravet de tilgrænsende marker mod syd og øst, og nordenden af marken, uden at finde grave eller nævneværdig aktivitet fra oldtiden.

Vi udgravede seks jordfæstegrave. To af disse var bådgrave med dyreofre (grav 3 og grav 6). I fem af de seks jordfæstegrave fandt vi bevaret keramik, i fire bevaret metal. Både dyreofrene og metalldsagernes typer tyder på en datering til ældre romersk jernalder. Ud over de seks udgravede grave fandt vi løse knogler fra mindst to individer i bunkerne. Grav 1 lå ganske overfladisk, lige i overgangen mellem muld og undergrund, og det er ganske sandsynligt, at disse to individer ("grav" 7 og 8) var begravet i endnu mere overfladiske grave. Knoglerne er hårdt medtaget, og det er muligt, at ploven har haft fat i dem. Når gravene ligger så højt, er det i praksis umuligt at bevare dem på stedet.

Gravpladsen er afgrænset i alle retninger, og vi er sikre på, at vi har registreret alle bevarede grave. De otte erkendte individer udgør alt, hvad der var bevaret, da udgravningen begyndte i sommeren 2016. Der kan have været flere grave, der allerede var ødelagt inden da.

Grav 1

Grav 1 indeholdt en person nedlagt i udstrakt rygleje, orienteret nord-syd, med hovedet i nord. Der er ikke bevaret gravgods.

Vi erkendte først graven, da gravmaskinen havde fjernet dele af skelettet. Derfor er venstre femur halveret på langs, pelvis noget beskadiget og næsten hele kraniet tabt. Vi har også mistet den forreste halvdel af alle ribben i venstre side. Der er fundet kranieknogler i bunkerne, muligvis fra denne grav. Tre tåknogler lå ex situ, cirka 20 cm fra resten af foden, sandsynligvis flyttet af et gravende dyr. Vi savner alle spor af humeri, men underarmsknoglernes (ulnas og radius) position viser, at de må have været til stede. Andre, mere skrøbelige knogler er nok gået til i jorden: fraværet af sternum og fingerknoglerne skal snarest forklares tafonomisk. Bortset fra de mekaniske skader var skelettet under pelvis meget velbevaret: begge femora, begge tibiae og begge fibulae, vestre knæskal (patella), og langt de fleste fodknogler var til stede. Højre knæskal savnes, men den kan være fjernet af gravmaskinen (og er i øvrigt en knogle, vi meget let overser).

Den døde lå i udstrakt rygleje, orienteret nord-syd, med hovedet i nord, med armene krydset over maven, og med fødderne placeret meget tæt sammen. Fødderne var påfaldende strakt, og vi mis-

Metode: de skrøbeligere genstande kan stabiliseres i felten med gaze og plastikfilm, og udgraves i laboratoriet. Linda Boye i grav 2.

Metode: i laboratoriet kan fundene stabiliseres under udgravning. Her er lerkarret fra grav 3 holdt sammen af japanpapir, mens jorden omkring det fjernes.

...og resultatet: lerkarret fra grav 5 efter konservering

tænker, at liget var svøbt i et liglagen. Der er ikke fundet gravgods, men eventuelt gravgods over kroppen kan være tabt inden graven blev erkendt. Sammenlignet med de andre grave på pladsen er det påfaldende, at der ikke er (bevaret) et lerkar i graven. Der var ingen synlige spor af kiste eller andre konstruktioner, og kun usikkert identificerede spor af nedgravningen (T7, fylld 1). Den døde var mindst 130 cm høj, målt fra hælben til den øverste, bevarede kranie-knogle, men da kraniet ikke er komplet, er dette mål ikke særligt sigende. Sandsynligvis var personen væsentligt højere. Trods den ringe højde er der næppe tale om et barn: alle epifyser (ledender) er sammenvoksede. Det er ikke muligt, at vurdere kraniesuturer og tænder, da disse ikke er bevaret.

Vi har ikke forsøgt at kønsbestemme disse knogler i felten.

Flere træk i denne grav ville i en anden kontekst antyde en meget senere datering: vi kender middelaldergrave med de døde i udstrakt rygleje og samme armstilling (armstilling B efter Kieffer-Olsen). Middelaldergravene er dog altid orienteret øst-vest, og ligger normalt på veldefinerede kirkegårde. I den nuværende kontekst kan der ikke være rimelig tvivl om, at graven tilhører samme gravplads som de øvrige, og må dateres til romersk jernalder.

Grav 2

Grav 2 indeholdt det relativt dårligt bevarede skelet af en person jordfæstet i en løs hockerstilling, nedlagt på sin højre side med knæene trukket lidt op. Den døde lå orienteret nord-syd med hovedet i nord og ansigtet mod vest. Over hovedet stod et lerkar, meget dårligt bevaret, fordi maskinen har fjernet den øverste del (lerkarret måtte optages i prøvegravningen). Dette lerkar stod med sin bund i et højere niveau end knoglerne, rimeligvis på en jordhylde i gravens nordende. Selv efter konservering har vi kun cirka halvdelen af karret. Ovenpå den dodes venstre (øverste) albue lå en lille krumbladet kniv af jern. Denne placering svarer næppe til den måde, kniven blev båret. Den må snarere tolkes som en nedlægnings- eller forbindelse med begravelsen. De fire knogler i underbenene (tibiae og fibulae) lå meget tæt sammen, muligvis en indikation på, at liget har været svøbt. Alle ansigtsknogler savnes, og i denne grav kan dette ikke forklares med moderne forstyrrelser, hverken plovens eller arkæologernes.

Det var ikke muligt at måle den dodes højde, da vi savner alle fodknogler og den nederste ende af tibia.

Denne grav blev påvist i prøvegravningen. Fordi lerkarret allerede da var synligt i fladen og beskadiget, var vi tvunget til at tage det op, inden vi lukkede prøvegravningen. Resten af grav 2 lå endnu dækket af gravfyld, og beskyttet. Lerkarret er indmålt i forhold til et fast målesystem med søm, som også blev anvendt til at registrere resten af graven, så i forhold til registrering er dette uproblematisk, men vi har ingen foto af lerkar og knogler sammen in situ. Det gav derfor heller ikke mening, at forsøge en fotometrisk tredimensionel dokumentation.

Grav 3

Grav tre er en bådgrav med velbevarede levn af et menneske, i båden, og af to halve får og en hønsestør fugl, udenfor. Begge dyr var delt i to, med deres hovedender placeret i syd, ved den døde persons fødder, og deres bagender i nord, den dodes hoved. Vi tolker dyreknogeterne som spor af ofringer. Den døde var desuden gravlagt med et lerkar og flere oldsager af kobberlegering.

Fåret var delt i to, lige bag ved skulderbladene, og den bagerste

Grav 1, fotomosaik genereret med Agisoft Photoscan. Kraniet er tabt, den døde ligger med underarmene krydset over maven. Skaden på venstre femur skyldes gravemaskinen. Knogler fra tre tæer på venstre fod er flyttet mod sydvest af gravende dyr. Nedgravningen kunne ikke erkendes.

del placeret på en hylde i gravens nordende (hovedende), den forreste del på en hylde i gravens sydende (fodende). Fåret lå på siden, med strakte ben, med hovedet let drejet, så det hvilede på kæben. Vi fandt ingen haleknogler, så fåret er sandsynligvis halekuperet.

I samme høje niveau som fåret observerede vi én stor og tre mindre sten (den store i midten, to mindre i nord og en i syd). Et hul i gravfyldens overflade stammer rimeligvis fra en mellemstor sten, der blev fjernet af maskinen under udgravning. Denne er efterfølgende identificeret i bunkerne. Alle disse fire mindre sten (tre på plads, én flyttet) er stumper af samme sten, sandsynligvis sprængt af naturlige kræfter (vand og frost), ikke ved menneskeligt håndværk. Den store sten er geologisk anderledes, men stammer sandsynligvis fra samme, uhomogene vandreblok. Det er rimeligt at antage, at hele blokken er istransporteret til Hviissinge, og at alle fem stykker lå samlet på fladen, indtil jernalderens mennesker flyttede dem. Der er ingen andre tilsvarende store blokke i området, så da grav 3 blev anlagt, har man tilsyneladende udtømt denne ressource. Det er måske muligt, men ikke videre sandsynligt, at stenene er transporteret hertil andetsteds fra.

Direkte under stenene fremkom en sort, trækulsholdig misfarvning af jorden. Formen viser, at dette er spor af en båd. Denne må have været kraftigt svedet. Det er muligt, kun at svide en båd på inder- eller yderside, men mit indtryk er, at båden de fleste steder var svedet i hele sin tykkelse, og enkelte steder var forkullet helt ind i de dybeste steder. Enkelte steder var båden ikke synlig som svedet materiale, men i stedet som formuldet materiale. Det betyder, at den ikke har været svedet overalt. Vi fandt ingen nagler, og formen kan tolkes som en stammebåd. Båden har tydelige stævne i begge ender. Det er værd at understrege, at især rælingslinjen var vanskelig at erkende. Jeg er ikke i tvivl om, at den overordnede form, vi observerede, var korrekt (høje stævne, lave sider), men rælingslinjen er registreret med en usikkerhed på flere centimeter lodret. Båden tilhører en type, der er velkendt fra andre udgravninger, mest berømt Slusegård på Bornholm, hvor Ole Crumlin-Petersen beskrev disse både som udspændte stammebåde.

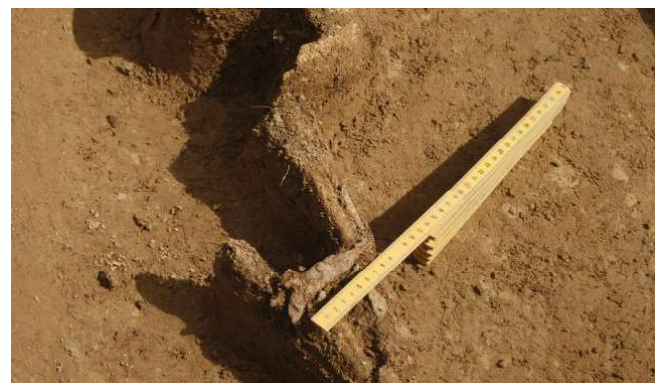
I båden lå skelettet af den afdøde, nedlagt i løs hocker, orienteret nord-syd med hovedet mod nord og liggende på sin venstre side med ansigtet mod øst (modsat den døde i grav 2, med ansigtet mod vest). Den dødes kranie var skubbet ud af korrekt anatomisk leje, så overkraniet lå med issen opad. Underkæben lå derimod på sin plads. Vi har efterfølgende, under udgravning af præparatet, observeret at dette kranie er noget trykket, rimeligvis af jorden i graven.

Over den dødes hoved, nord for kraniet men stadig indenfor båden, lå et lerkar. Lerkarret lå på siden, med munden mod den døde (mod syd), rimeligvis væltet. En mulighed er, at det stod på et bord eller på organisk materiale (måske et tæppe) inde i båden, og faldt, da dette gav efter.

Den døde var nedlagt med flere genstande af kobberlegering: ved venstre (øverste) tinding lå to lange nåle, muligvis del af en frisure, placeret med hovederne i retning mod den dødes ansigt, med spidserne bagud. Bag nålene og den dødes hoved et lille stykke blik med gennembrydninger, muligvis et beslag fra en genstand. Tilsvarende blik kendes fra andre samtidige grave, men der er ingen veletableret tolkning af deres funktion. Bag blikket fremkom en mulig nagle af jern. På højde med den dødes bryst, men cirka 8 cm øst for (foran) dette, fremkom en metalgenstand. Denne var

Grav 2 set fra syd. Knoglerne var meget dårligt bevaret, men den døde må have ligget i hockerstilling med hovedet mod nord og ansigtet mod vest.

Grav 2, detalje af jernkniv nedlagt ovenpå den dødes albue. Knivens spids ligger på den dødes underarm (radius eller ulna), grebsfasen på overarmen (humerus). Det er usandsynligt, at kniven har været båret sådan.

omgivet af delvist omsat organisk materiale, muligvis tekstilrester. Udgravningen af præparatet viste, at dette var én af tre fibler (dragtnåle). På højde med den døde pelvis' overkant, men cirka 10 cm øst for knoglerne, fremkom et bæltespænde. Også dette var omgivet af delvist omsat organisk materiale, muligvis tekstilrester. Inden i den døde øverste (højre) knæ lå en lille sten, der må være faldet ned, efter kroppen forfaldt.

Grav 3 består af mange elementer, og deres indbyrdes placering tillader en mulig rekonstruktion af forløbet. Mit bedste forslag til kronologi er: 1) den døde blev arrangeret i båden, med godset, og tildækket; båden blev bragt til graven; hullet blev gravet; 2) Båden med den døde blev nedsat i graven; 3) graven blev genopfyldt til bådens rælingshøjde, både indenfor og udenfor skroget; 4) stenene blev placeret, og bådens østlige side knækkede sammen under vægten; 5) dyrene blev ofret, først hønen, så fåret; 6) graven blev genopfyldt til overfladeniveau. Ved bådens side var nedgravningen ganske smal, i alt kun cirka 30 cm bredere end båden, så der var næppe plads til at stå ved siden af båden i graven og arrangere den døde. Derimod var der lidt mere plads ved bådens ender, hvor deltagere i begravelsen kan have stået og taget imod båden, da den blev sænket ned. Det er sandsynligt, at kroppen og gravgodset blev arrangeret og tildækket, før båden blev nedsat, måske ved hjælp af reb. Den lidt mærkelige kropsholdning kan skyldes, at den døde væltede fra sideleje til brystleje, da båden blev flyttet. Vi ser samme kropsholdning i flere andre grave på pladsen. Graven må have været delvist opfyldt, før den store sten blev lagt på plads, for den må have hvilet på jord. Ellers ville den have knust alt under sig. Det ville nok være muligt, at anbringe dyrene først og stenene derefter, men alt andet lige ville dyrene være i vejen. Det er mere sandsynligt, at de først er anbragt til sidst.

Hvis denne relative kronologi er korrekt, betyder det, at dyreofrene er foretaget, efter begravelsen blev lukket med sten. Det kunne tyde på, at deres funktion er at lukke graven og afslutte ritualen.

Der var oprindeligt fem store sten i graven. Én af disse delte sig i to dele under optagning, og næsten alle har skarpe facetter og kantede former, der viser, at brudene var nye, da stenene blev begravet. Det lykkedes os i felten at gensammensætte tre af disse sten til én blok, og vi mener, at alle fem kan stamme fra samme istidsvandreblok. Ingen af disse sten viser værktøjsspor eller tegn på ildpåvirkning, og vores forståelse er, at fragmenteringen er naturlig. Vi gætter på, at alle disse sten lå tæt samlet på fladen, indtil jernalderens mennesker flyttede dem ned i graven. Dette kan være en pragmatisk strategi: så store sten er sjældne i den lokale geologi, og den fragmenterede vandreblok ville være en oplagt ressource. Det er muligt, at den fragmenterede sten også var en symbolsk ressource, og at ritualets deltagere bevidst valgte, at lukke graven med "en" sten (i fem dele), der både var til at flytte og kunne formes, så den dækkede hele graven.

Båden var som sagt hovedsagligt bevaret som forkullet materiale og sod. Dette lå som en let diffus sky i jorden, med en blandingszone på måske en centimeter mellem bådrester og opfyld. Enkelte steder var båden i stedet synlig som formultet materiale, men ikke tydeligere afgrænset. Båden var tydeligst i stævne og på langsider. Bunden var mange steder så diffus, at den kun kunne erkendes usikkert, og rælingslinjen var meget vanskelig at afgrænse sikkert, fordi vi først kunne se den, når vi gravede ned i den. Bådens overordnede form og dimensioner er alligevel entydige: 245 cm

Grav 3, fotomosaik lavet i Agisoft Photoscan. På dette billede ses de store sten, der dækker bådgraven, og de to halve får. Båden anes som en mørk stribe, tydeligst sydvest for den store sten.

Grav 3, nordende, detalje af fåreskelet. Benene peger nogenlunde mod syd, og knoglerne er fantastisk godt bevaret.

Grav 3, sydende, detalje af fåreskelet. Benene peger nogenlunde mod nordvest, hovedet mod nordøst. Nedenfor fåret ses bådens stævn som et mørkt, omvendt V.

lang, flad bund i midten, mere U-formet i snit halvvejs til stævnen, og V-formet i snit i stævnene, indtil 58 cm bred, med sider, der var 3 til 5 cm tykke. Rælingshøjden er mindst 38 cm, stævnenes højde mindst 60 cm. I begge stævne havde båden markante "næb". Denne detalje kendes også fra bådene på Slusegård, på Bornholm. Som nævnt ovenfor, er båden sandsynligvis en stammebåd, lavet af ét sammenhængende stykke træ. Der er ingen spor af indre konstruktioner. På Slusegård rekonstruerer Ole Crumlin-Petersen og Ole Klindt-Jensen bådene med tværgående spanter i bunden, vel en slags forstærkning af skroget. Dette træk er ikke dokumenteret i Hvissinge, men her var bunden meget dårligt bevaret. I lyset af moderne småbådes udformning er det oplagt at spekulere på, om der ikke har været tværstillede bord højere oppe, lige under rælingslinjens niveau, men igen er disse ikke observeret. Båden er ikke helt symmetrisk, og det synes oplagt, at gravens hovedende svarer til bådens forstavn. Jeg formoder, at en båd i denne størrelse havde sejlegenskaber som en moderne kano. Den er stor nok til at transportere én eller to personer, og velegnet til rejser på store åer (som Store Vejleå og Rødovre Å), og måske til kystsejlad i stille vejr, men ikke velegnet til at krydse åbent hav eller transportere en stor last. De berømte fund fra Hjortspring og Nydam viser, at jernalderens mennesker også rådede over langt større, mere sødygtige fartøjer.

Nedgravningen var overalt vanskeligt at erkende. Alt tyder på, at hullet er fyldt op med det opgravede materiale, uden iblanding af muld, og vores vigtigste indikation af nedgravningen var, at fylden i denne var lidt mere homogen end den omgivende undergrund. Overordnet set er nedgravningens form forudsigelig: båden stod på bunden af nedgravningen, som var 310 cm lang og op til 120 cm bred. Det bredeste sted var ikke gravens midte. I stedet var nedgravningen nærmest timeglasformet, 80 cm bred på midten, 120 cm bred tættere på hver ende, og let asymmetrisk, med mere plads øst for båden stævne, end vest for. Midt på båden er der derimod mere plads mod vest end mod øst. Min tolkning er, at man har sænket båden i graven fra overfladen, rimeligvis med reb holdt af personer på begge sider af hullet, ligesom i en moderne begravelse, og at der har været plads til at to personer kunne dirigere og tage fra nede i graven. Disse to personer har så holdt båden opret, mens graven blev fyldt til rælingshøjde og båden blev stabiliseret. Det har altså krævet seks gravere, at få båden på plads. Får og høne ligger ovenpå opgravet og genopfyldt materiale, så graven må være fyldt til stævnhøjde, før hønen blev placeret. Da vi udgravede graven var der måske én centimeter jord mellem får og høne, men dette kan være sivet ind senere. Det er meget muligt, at fåret er deponeret direkte ovenpå hønen. Hønenes hoved- og hals knogler lå let forstyrret, rimeligvis af et gravende dyr.

Grav 4

Grav 4 indeholdt et menneskeligt skelet og et lerkar, placeret ved den døde hoved. Ud for den døde bryst fremkom metalsalte af kobberlegering, og genstandene blev optaget i præparat. Det har senere vist sig, at disse genstande er en stor synål (med øje, beskadiget) og en lille krumkniv i kobberlegering. Den døde lå i løs hocker, på sin venstre side, med hovedet i nord og ansigtet mod øst. Underarmene lå strakt ned langs kroppens forside. Under fødderne lå i alt 12 sten, cirka 7 til 15 cm i diameter, arrangeret i en halvcirkel. Det synes klart, at disse sten fulgte nedgravningens sydkant, så gravens sydende har været stenlagt. Disse sten er

Grav 3, fotomosaik lavet i Agisoft Photoscan. På dette billede ses selve begravelsen, med lerkar over kraniet. Bådens omrids kan knap anes her, men den fordybning, skelettet ligger i, følger nogenlunde bådens form.

Grav 3, detaljer af hårnåle under udgravning

Grav 3, bæltespændet in situ.

hjemtaget, så vi eventuelt i en senere udstilling kan genopstille graven. Sten i samme størrelse findes lokalt i undergrunden, og stenene kan være indsamlet på gravpladsen.

Lerkaret er meget dårligt bevaret, nærmest fladmast.

Knoglerne er i felten identificeret som sandsynligvis kvindelige. Målt fra kraniet over hofter og knæ til hælen har den døde været cirka 173 cm høj. Knoglebevarelsen er hæderlig, ikke så fin som i grav 1 og 3, men meget bedre end i grav 2. På højre lårben ses et rent brud, rimeligvis efter døden. Der er ingen tegn på heling.

Grav 5

Grav 5 fremstod i fladen som en meget smal nedgravning. Nedgravningen var ikke lige tydelig overalt, men ved udgravning var det tydeligt, at graven faktisk var ligeså smal, som den fremstod i fladen. Derimod var det ikke muligt, entydigt at etablere gravens afgrænsning mod syd. Hele den registrerede fyldvariation var 280 centimeter lang, men den døde lå helt oppe i nordenden af denne, og det er muligt, at den sydlige del er naturlige variationer i uforstyrret undergrund. Det er altså ikke sikkert, at graven var 280 cm lang.

Den døde lå hovedet i nord og ansigtet mod øst. Stillingen er halvvejs mellem hocker og rygleje, rimeligvis et kompromis, fordi nedgravningen ikke er bred nok til en rigtig hockerstilling.

Ved hovedet stod et lerkar, som sammenlignet med de øvrige lerkar på pladsen var godt bevaret. Vi optog lerkar og kranie som ét præparat. Under konservering af dette fremkom atten guldfolieperler under og indeni kraniet. Perlerne under kraniet lå på række, og må ligge in situ, som da de var trukket på snor. Perlerne indeni kraniet er tydeligvis ex situ, men også de lå på række, og har muligvis endnu siddet på en snor, da de faldt ind i kraniet. Inde i kraniet fremkom også en tynd nål af kobberlegering. Der var i alt 18 guldfolieperler i graven, men da perlerne er delt i op til fire segmenter, har de set ud som 27 perler, da de var i brug.

Guldfolieperler er produkt af ganske kompliceret håndværk, et rør af guldfolie dækket med et lag klart glas. Perlerne fra grav 5 er segmenterede, så hver sammenhængende perle er inddelt i flere små kugler. Alle guldfolieperler fra grav 5 er ganske ens i diameter og i de enkelte segmenters længde, og der er næppe tvivl om, at de er produceret på samme værksted. Disse perler er helt sikkert eksotiske, sandsynligvis produceret i Sydøsteuropa, i romerske værksteder. Selvom typen er velkendt i dansk jernalderarkæologi, er det meget usædvanligt at finde så mange guldfolieperler sammen, uden andre, mere almindelige glasperler. De perler, der ligger inde i kraniet, må have ligget ovenpå den dodes hoved. Hvis de stammer fra en halskæde, er den ikke nedlagt om den blev båret, men alternativt kan de måske stamme fra et hårnet.

Lerkaret fra grav 5 var, som det eneste lerkar på pladsen, ornamenteret. Ornamenteret består af vandrette rækker af firkantede fordybninger i karrets overflade. Tyske arkæologer har fundet redskaber fra perioden, der blev brugt til at lave disse ornamenter, og teknikken er internationalt kendt som "tandhjulsornament" (cog wheel ornament, Radschenverzierung). Vi kender andre eksempler på dette tandhjulsornament fra lokalområdet, men det er ganske sjældent.

Den døde målte 135 cm fra issen til den nederste bevarede knogle. Da vi mangler alle fodknogler, og hele den nederst del af underbenene (tibia og fibula), er denne højde meget lidt sigende. Reelt har den døde nok været mindst 160 cm høj, måske endda

Grav 3, detalje. Nederst i billedet ses det lille bronzeblik, der lå vest for og dermed bagved den døde.

Grav 3, detalje af fugleskelet. Fuglens tær, med bevarede klør ses nederst i billedet, ryggraden til højre, over midten, og det øverste lårben og vingeben nogenlunde midt i billedet. Fuglens kranie lå i den anden ende af graven, sammen med de øverste halshvirvler. Fuglen lå under fåreknoget i nord.

Arbejdsbillede, grav 3, fra registreringen af båden. På billedet ses det bevarede, sorte sodlag, og på indersiden af dette ses en smule opfyld inde i båden. Øverst ses, at rælingen er bukket ind i en skarp krumning, der snarrest skyldes, at siden er knækket under vægten af den store sten.

højere.

Venstre side af kraniet, der lå øverst i graven, var faldet sammen. I det krater, der herved opstod, lå en mindre sten (cirka 8 x 6 x 4 cm). Denne er faldet ned i kraniet sekundært, og har intet med dødsårsagen at gøre. Under udgravning af præparatet fremkom flere småsten, kraniefragmenter og guldfolieperler indeni kraniet.

Grav 6

Grav 6 indeholdt en båd og de nogenlunde velbevarede knogler af et menneske og et får (men, modsat grav 3, ingen fugl). Fåret var delt i to, placeret med hovedenden i nord, uden for båden, men ved den dødes hoved, og med bagenden i syd, ved den dødes fødder (altså modsat grav 3).

Ganske som grav 3 indeholdt denne fibler (dragtnåle) og et lerkar. Modsat alle de andre grave på pladsen stod lerkarret her i fodenden. Fiblerne lå, som forventet, ved den dødes skuldre.

Den døde lå i løs hocker, på sin venstre side, med hovedet i nord og ansigtet mod øst. Knoglerne var meget velbevarede. Vi har i felten foreløbigt identificeret denne person som en kvinde. Målt fra issen over hofter og knæ til hælen var hun anslået 172 cm høj.

Også denne grav viste sig ved udgravning at være en bådgrav, men modsat grav 3 var båden i grav 6 ikke synligt sodet eller forkullet. Denne båd synes heller ikke at have de samme forhøjede stævne, vi observerede i grav 3. Bortset fra disse forskelle var de to både påfaldende ens, tilsyneladende udhulede stammebåde lavet af ét stykke træ, uden samlinger, og nogenlunde lige store. Båden i grav 6 var 242 cm lang, op til 70 cm bred, med flad bund og rundede sider. Skrogets tykkelse var tre til fem centimeter. Båden var fladbundet i midten, mere U-formet i snit mod stævnene. Modsat grav 3 kunne vi ikke observere sammentrykkede sider. For alt hvad vi kunne observere, var rælingslinjen meget tæt på vandret. Alligevel har denne både næste samme dimensioner som båden fra grav 3, og den har de samme "næb" i enderne, tydeligst i nord, hovedenden og rimeligvis forstævnen. Der er ingen rimelig tvivl om, at de to både er meget ens, og at denne, som grav-3-båden, er et lille fartøj, beregnet til én eller to personer, til sejlads på øer, søer, og måske langs kysten. Det er muligt, at forskellene i vore observationer i de to grave siger mere om forskelle i bevaring, end om reelle forskelle på bådene imellem: den sodede og forkullede båd i grav 3 var meget lettere at erkende. Derimod tror vi ikke, at båden i grav 6 var mere ødelagt. Grav 6 ligger meget dybt under terræn, og nedgravningen blev først synlig tredje gang vi tog jord af, så båden er ikke ødelagt ved pløjning. Vi er sikre på, at den ikke var synlig højere i niveau, end hvor vi dokumenterede den.

I gravens nordende lå skelettet af forkroppen af et får. Fårets kranie lå med snuden mod sydøst og kæben nedad, men resten af skelettet lå på ryggen, med benene i vejret. Alt andet end kraniet lå næsten anatomisk korrekt. Det er derfor muligt, at dette får enten fik hovedet skåret af eller halsen vredet om under nedlæggelsen. Fårets forben ligger så de peger opad og udad, væk fra graven, mod nordøst. Det må skyldes, at fåret blev nedlagt eller nedkastet på en bunke jord, der dels skrånede i denne retning, dels dannede en hylde og understøttede fårets ryg. Som i grav 3 er det sandsynligt, at fåret er nedlagt på genopfyld.

I gravens sydende fremkom skelettet af bagkroppen af et får, rimeligvis samme får. Denne bagkrop var nedlagt hvilende på ryggen og hoften (pelvis), med benene i vejret. Modsat grav 3 og modsat grav 6s nordende, ligger disse knogler i niveau med

Grav 4, fotomosaik lavet med Agisoft Photoscan. Den døde ligger med hovedet i nord, ansigtet mod øst, i løs hocker. Bag (vest for) kraniet ligger et meget medtaget lerkar, under fødderne en nærmest halvmåneformet stensamling.

Grav 4, detaljer af sten under fødderne

bådens bund. Som i nordenden synes knoglernes specifikke position i sydenden at vise, at de er nedlagt opad jord, der har støttet dem. I sydenden må fåret være deponeret før opfyldningen af graven begyndte. De to halve får i denne grav ligger altså i forskellig dybde. Hvis graven er fyldt lige hurtigt op i begge ender, må bagenden i syd være begravet, før forenden i nord blev nedlagt. Nedgravningen var ikke meget synlig. Ud fra fåreknoglerne kan vi rekonstruere, at den har været mindst 255 cm lang og 80 cm bred, hvilket levner ganske lidt plads på hver side af båden. Igen er det nok rimeligt at tro, at båden er sænket ned i reb. Især mod stævnene var det synligt, at nedgravningen var ganske firkantet i tværsnit. Profilerne afslørede, at fåreknoglerne i syd lå dels i opfylden udenfor båden, dels inde i bådsporet. Det må forklares med at båden er blevet så opløst, at det bløde træ er mast ned omkring knoglerne. Bådsporet afspejler altså ikke præcis bådens oprindelige form, og der må have været nogen luft eller løs jord under stævnen.

Som for grav 3 kan vi rekonstruere begravelsens forløb: 1) hullet er gravet, fåret er slået ihjel og delt i to, og den døde er arrangeret i båden med sit gravgods; 2) fårets bagkrop er nedlagt i gravens sydende; 3) båden er nedsat, sandsynligvis af mindst seks mennesker; 4) graven er delvist opfyldt; 5) fårets forkrop er placeret og 6) graven er fyldt helt op.

"Grav" 7 og 8

"Grav" 7 og 8 kendes kun fra løsfundne knogler opsamlet i mulden. Grav 1 viser, at nogle grave på lokaliteten lå meget højt, og de løsfundne knogler må stamme fra helt sønderpløjede jordfæstegrave. Der er knogler af mindst to individer, men da de ikke er observeret i gravene, kan vi intet sige om konteksten.

Det kan ikke helt udelukkes, at der har været endnu flere grave, der er helt ødelagt inden udgravningen begyndte. Dog er der næppe tale om mange grave. Gravpladsen er afgrænset i alle retninger, og de erkendte grave ligger med en nogenlunde jævn afstand, så der er ikke plads til mange flere, tabte grave.

Ud over gravene fremkom tre kogestensgruber på gravpladsens areal (A25, 27 og 28). De har næppe noget med gravpladsen at gøre. Undersøgelser andre steder viser, at denne anlægstype er mest typisk for yngre bronzealder, cirka 1000 år før gravene i Hvissinge.

Gravpladsens datering

Hockergrave og fåreofre er typiske for ældre romersk jernalder, cirka år 1 til 200 efter vor tidsregning. Bådgravene har en bredere datering til romersk jernalder (år 1-400). Fiblerne i de to rige kvindegrave kan dateres mere præcist: fiblerne i grav 3 tilhører Almgrens gruppe V serie 5, som er typisk for perioden 50 til 150 efter vor tidsregning, mens fiblerne i grav 6 tilhører Almgrens gruppe V serie 9 eller serie 13, der er mere typisk for perioden 100 til 200 efter vor tidsregning. Hvis de to grave repræsenterer to generationer, er det oplagt at datere dem kort før og kort efter år 100.

Sammenfatning

Gravpladsen rummede levn af mindst otte mennesker. I felten er tre tolket som kvinder (grav 3, 4 og 6), og de øvrige ikke forsøgt bestemt (grav 1, 2, 5, 7 og 8). I de seks uforstyrrede grave er den altdominerende gravskik hocker (sideleje), med hovedet i nord

Grav 5, fotomosaik lavet med Agisoft Photoscan. Den døde ligger nord-syd, med hovedet i nord og ansigtet mod øst. Bag kraniet ses et lerkar. Den døde ligger halvt på ryggen, halvt i hocker, med underarmene krydset foran kroppen, og højre ben trukket op så højre knæ overligger venstre ben. Dette er nok et kompromis mellem hocker og den meget smalle nedgravning. Den dodes fødder er ikke bevaret.

og ansigtet mod øst. I grav 2 vender ansigtet mod vest, i grav 5 er denne tradition tilpasset den meget smalle nedgravning, og i grav 1 ser vi udstrakt rygleje. Fem af de seks uforstyrrede grave rummede hver ét lerkar, i fire eksempler nedsat ved den døde hoved (grav 2, 3, 4 og 5). De to rigeste grave er kvindegrave med både og halvere får (grav 3 og 6). Grav 3 indeholder desuden fugl og store sten, som ikke genfindes i andre grave på pladsen. Enkelte grave skiller sig ud fra det generelle billede: i grav 1 ligger den døde i udstrakt rygleje, i grav 6 ligger lerkarret i fodenden, og de halve får er placeret modsat i henholdsvis grav 3 og grav 6. Der er tydeligvis tale om en tradition med plads til nogen variation.

Tolkninger og perspektiver

Det er nok en rimelig tolkning, at den lille gravplads var en slægtsgravplads, og at de rige grave afspejler en slægt med en vis status. Slægten i Hviissinge Øst var storbønder, der investerede i deres begravelse og var bevidste om den prestige, de kunne opnå ved at vise deres rigdom frem. De var langt fra så rige som de samtidige eliter i Himlingøje eller blot Vindinge, men de var holdne folk. Bådgravsskikken er delt med elite, især mod øst (Skåne, Bornholm, ned i Polen), mens fårefrene er et lokalt, sjællandsk fænomen.

Vi antager, at sådanne gravpladser begyndte med en grundlæggergrav, her grav 3: den ligger på terrænets højeste punkt, den er rigere udstyret end nogen anden, og der er investeret i både gravgods og gravritual. Herfra har gravpladsen så spredt sig nedad den sydvestlige skråning, måske fordi bebyggelsen lå mod sydvest. Det er en nærliggende tanke, men ikke beviseligt, at grav 6 repræsenterer den næste generation, og at kvinden her meget direkte blev set som arving til kvinden i grav 3. Hvis grav 3, 2 og 1 repræsenterer den ældre generation, kan grav 6, 5 og 4 repræsentere deres arvinger. Det er i hvert fald muligt, at kvinderne fra grav 3 og grav 6 er indgiftede udefra, og havde den eksotiske bådgravsskik med fra en hjemegn længere østpå, måske i Sverige. Gravpladsen er i så fald tegn på elitekontakter hen over sundet i generationer. Grav 5 viser derimod måske kontakter sydpå. Guldfolieperlerne er fremstillet i Romerriget, men oplagt importeret via Centraleuropa, og det tandhjulsornamenterede kar har gode paralleller i Centraleuropa. Hvis kvinderne i bådgravene kom fra Sverige, kan kvinden i grav 5 stamme fra Nordtyskland. Gravpladsen i Hviissinge giver et indblik i to generationer af en elitefamilies liv i den senere Glostrup kommune omkring år 100, og pladsen er samtidigt en vigtig brik i det puslespil, der er Sjællands ældre jernalder. Hviissingefamilien må være del af et magthierarki, der strakte sig opad gennem endnu mere magtfulde familier, fx i Vindinge, til autonome herskere som fyrsten fra Ishøj og Himlingøjedynastiet, og nedad til de lokale småbønder og jordløse arbejdere. Magten lå hos de store fyrstehuse, men den blev forvaltet lokalt af familier som Hviissingedynastiet.

Både og bådebygning

Det bedste sammenligningsmateriale til forståelse af Hviissingebådene er materialet fra Slusegård nær Dueodde på Bornholm. På denne meget store gravplads var der spor af både i 43 grave. De er dateret til ældre romersk jernalder, nogenlunde samtidigt med gravpladsen i Hviissinge. Ellers er bådgrave fra ældre romersk jernalder ikke almindelige. Vi kender et enkelt eksempel fra Hedegård

Grav 5, detalje af lerkarret. Dette var et af de bedst bevarede kar på gravpladsen. Set fra Nord. Til venstre for lerkarret ses kraniet.

Grav 5, detalje af kraniet, fra sydvest. Den øverste del af kraniet er tilsyneladende faldet sammen, ind i kraniet, og en lille sten ligger nu inden for kraniet. Disse skader er sket efter døden, og siger intet om dødsårsagen.

Guldfolieperlerne under kraniet, som de kom til syne hos konservatoren. Perlerne ligger endnu som om de stadig var trukket på snor. Nederst i billedet ses den gipsgaze, vi brugte til at stabilisere præparatet.

i det sydlige Jylland, og Crumlin-Pedersen nævner eksempler fra Uppland i Mellemsverige og et muligt eksempel fra Mæren i Norge. Ellers er de bedste paralleller forsøgt dateret til yngre romersk jernalder (med nogen usikkerhed). Det drejer sig om bådene fra Egholm ved Gørløse (NFH AO 0892 grav J) og Mejlby 11 ved Ringkøbing. En stammebåd af samme type er fundet i Mossø ved Skanderborg, og dateret naturvidenskabeligt til yngre romersk jernalder, igen med nogen usikkerhed. Hvissingebådene er altså tilsyneladende usædvanligt tidlige i området vest for Øresund. De to både er ganske ens i form og dimensioner, og der er næppe tvivl om, at de tilhører samme overordnede type. Båden i grav 3 var 245 cm lang, med flad bund i midten, mere U-formet i snit halvvejs til stævnen, og V-formet i snit i stævnene, indtil 58 cm bred. Skrogets tykkelse var tre til fem centimeter. Rælingshøjden er mindst 38 cm, stævnenes højde mindst 60 cm. I begge stævne havde båden markante "næb". Båden i grav 6 var 242 cm lang, op til 70 cm bred, med flad bund og rundede sider. Skrogets tykkelse var tre til fem centimeter. Båden var fladbundet i midten, mere U-formet i snit mod stævnene. Også den havde tydeligt "næb", i hvert fald i forstavnen. I bagstavnen var dette ikke synligt. I grav 3 var båden kraftigt forkullet, men i grav 6 var der ingen spor af en sådan proces. Da vi gravede grav 3, overvejede vi, om denne forkulning var en uundgåelig effekt af fremstillingsprocessen, men i lyset af grav 6 er det tydeligvis ikke tilfældet.

Der er ingen fund af jern i forbindelse med bådene, og vi må gå ud fra, at det var bygget helt i træ.

Ole Crumlin-Pedersen rekonstruerer Slusegårdbådene som udspændte stammebåde. Han forklarer, at man kan lave stammebåde med to teknikker, dels de enkle stammebåde, som alene laves ved at fjerne materiale, så båden altid må blive mindre end den stamme, den er lavet af, dels de udspændte stammebåde, hvor træet varmes op og spændes ud, og hvor man derfor kan lave både, der er bredere end den stamme, man startede med. Når bådens sider bliver spændt ud, bliver stævnene også samtidigt hævet en smule. Han tolker bådene fra Slusegård som udspændte stammebåde. Crumlin-Pedersen argumenterer desuden for at bådene fra Slusegård havde påsatte bord, altså ekstra planker på siderne, der hævede rælingen og gjorde båden mere sødygtig. Dette træk er veldokumenteret senere i jernalderen, men ikke overbevisende påvist i ældre romersk jernalder. Derimod afviser Crumlin-Pedersen, at bådene fra Slusegård skulle have påsatte stævne. Han mener, at de stævne, der er set der, kan forklares som let hævede dele af den udspændte stamme.

Vikingskibsmuseet, ved Hanus Jensen, har eksperimenteret med at rekonstruere en af Slusegårdbådene, ved at lægge den udhuggede egetræsbåd i vand i en måned og derefter opvarme den mellem to bål indtil den kunne udspændes med tværstivere. Eksperimentet lykkedes ikke perfekt, og båden sprækkede. I et andet eksperiment, baseret på den svenske Björkebåd, i lind, blev stammen varmet direkte i et bål. Igen sprækkede båden under udspændingen. Til gengæld lykkedes det, at rekonstruere en båd fra Tuna i Badelunda, i gran, med ganske samme teknik som Björkebåden.

Der er ingen tvivl om, at de arkæologiske observationer i Hvissinge er meget lig de, der blev gjort på Slusegård. Crumlin-Pedersen inddeler de 43 både på Slusegård i tre grupper på størrelse. De to både fra Hvissinge tilhører tydeligt hans korteste gruppe, med en gennemsnitslængde på 3 meter. Stævnenden

Grav 6, fotomosaik lavet i Agisoft Photoscan. Den døde ligger nord-syd med hovedet i nord, ansigtet mod øst i en løs hockerstilling. Nordøst for hovedet ligger den forreste halvdel af skelettet af et får. Ved den dodes fødder ligger et lerkar. Den døde er nedlagt i en båd, her tom. De hvide mærker i hjørnerne er udgravningstekniske. De skal hjælpe med at georeferere modellen. Den sydlige samling fåreknoget er ikke synlige på dette billede. Den blev først udgravet senere.

Grav 6 set fra syd. Den døde ligger i hocker, væltet om til næsten brystleje, med hoved i nord og ansigtet mod øst. Nord for den døde ligger den forreste halvdel af et får, ved den dodes fødder et lerkar. Den bagerste halvdel af fåret ligger syd for den døde, men var endnu ikke afdækket, da dette billede blev taget. Båden kan anes som en meget vag mørkfarvning. Den lys stribe øverst til højre er naturlig variation i undergrunden.

tilhører tydeligt Crumlin-Pedersens type 5. I Hvissinge er der også samme variation i tværsnittet, som Crumlin-Pedersen beskriver på Bornholm: Y-formede tværsnit i de yderste ender af båden i grav 3, V-formede længere inde i denne, og yderst i båden i grav 6, og U-formede tværsnit mod bådens midte. De største forskelle på Hvissingebådene og Slusegårdmaterialet er, at Hvissingebådene er lidt kortere (240 cm, mod Slusegårds gennemsnitslængde på 3 meter), at Hvissingebådene tilsyneladende er næsten helt symmetriske, at den ene Hvissingebåd er så forkullet, og at denne båd har så høje stævne.

Især de korte både fra Slusegård er meget tydeligt bredere i forstævn end i bagstævn. Det kan vi ikke se i Hvissinge. På Slusegård forklarer Crumlin-Pedersen dette træk med, at man har lavet bådene af stammer, der er markant tykkere nedad end opad. Det er vel muligt, at man på Hvissinge har udvalgt træ til bådene højere oppe på træet, hvor stammens sider er mere parallelle.

Bådene på Slusegård er ganske let forkullede, men ikke så kraftigt som båden i Hvissinge grav 3. Crumlin-Pedersen ser dette som tegn på opvarmning over åben ild i forbindelse med udspænding, og som spor af tjære med trækulspartikler. At dømme efter fotografier af arbejdsprocessen blev alle vikingeskibsmuseets både noget sodede under opvarmningen, men ingen synes forkullede i samme grad som båden fra Hvissinge grav 3.

Sammenlignet med alle andre kendte stammebåde fra jernalderen har båden i grav 3 påfaldende høje stævne. Stævnene synes at hæve sig 25 cm over rælingslinjen, med alle de forbehold, vi må tage for at måle dennes højde. Bådens samlede højde, fra bund til stævn er da cirka 60 cm. Da bådens størst bredde er op mod 70 cm, kan hele båden være udhugget af et stykke træ, en hel stamme med en diameter på mindst 70 cm. En sådan arbejds-gang må medføre et meget stort spild af materiale. Alternativt kan de høje stævne være lavet af andre stykker træ, monteret efterfølgende på stammebåden. Sådanne høje stævne kan måske være mere almindelige, end arkæologien afslører: Det er indlysende lettere, at erkende en båd, når man kan se hele omridset, og når vi graver i vandrette lag betyder det, at høje stævne let kunne bort-graves, inden båden kunne erkendes. I grav 3 kunne vi erkende dem, fordi båden var så kraftigt forkullet.

Udspændte stammebåde holder formen ved hjælp af spanter, i bunden af båden, og nogle gange tværtræer, højere oppe. Disse er hverken observeret på Slusegård eller i Hvissinge. Crumlin-Pedersen forklarer dette fravær med, at disse elementer var i vejen for den døde og gravgaverne, og derfor fjernet inden begravelsen. Han fremhæver, at nogle både på Slusegård havde sider, der var faldet inde over båden, ganske som vi så i grav 3 på Hvissinge. Han forklarer dette med, at den udspændte båd har trukket sig sammen, da spanterne er fjernet.

På Slusegård er der observeret tætningsmateriale, sandsynligvis tjære, i flere af bådene. I nogle eksempler synes bådene repareret med indsatte træstykker, hvis kanter er tætnet med tjære, i andre tilfælde er tjæren snarere brugt til at udfylde revner og sprækker i skroget. Dette er ikke observeret på Hvissinge.

Ole Thirup Kastholm har rejst tvivl om, om jernalderens stamme-både reelt blev udspændt med varme, og foreslået, at de blot var udhulede stammer, uden nogen udspænding. Den beskrivelse kunne passe på bådene fra Hvissinge, og den kunne måske forklare, hvorfor der ikke er spor af spanter i bådene. De indfaldne sider i båden i grav 3 viser, at den ikke var udspændt længere,

Grav 6, detalje af det nordlige, halve får set fra sydvest. Det døde menneske ses i nederste højre hjørne (toppen af kraniet, bagfra). Fårets kranie ligger med snuden mod højre (sydøst) og kæben nedad, men resten af skelettet ligger på ryggen, med benene i vejret. Det fjerneste, højre forben ligger bag kraniets nakke, det nærmeste, venstre forben under kæben. Fårets torso ses til venstre, og ribbenene er spredt i vifteform.

Grav 6, detalje af lerkar og fødder. Modsæt de andre grave stod lerkarret her ved fødderne, faktisk ovenpå knoglerne i den ene fod. Karet står meget skråt opad bådens side.

da graven blev lukket, og det er et åbent spørgsmål, om den nogensinde har været det.

Crumlin-Pedersen skriver om bådene fra Slusegård, at der ikke er søer eller større åer nær gravpladsen, og at bådene der må have været brugt på Østersøens åbne brændingskyst. Han mener altså at både med lige så lav ræling som bådene fra Hvissinge, har været brugt i åbent hav. Specifikt argumenterer han for, at de bornholmske både blev anvendt til kystfiskeri. Der har utvivlsomt også været nogen trafik langs kysten, men dette er ikke noget, Crumlin-Pedersen diskuterer. Han påpeger derimod, at Slusegård-bådene nok var for små til at sejle mellem Bornholm og nærmeste, svenske fastland.

Bådgravsskikken

Idéerne bag bådgravsskikken har været ivrigt diskuteret, uden ret mange klare konklusioner. Især Michael Müller-Wille har vist, at vi i Danmark og Norden har enkeltteksempler helt tilbage til den sene jægerstenalder, og får spredte eksempler op gennem hele fortiden indtil skikken bliver meget mere almindelig i romersk jernalder, germansk jernalder og vikingetid. I nogle tilfælde har arkæologer ganske pragmatisk foreslået, at både eller båddele endte i grave, fordi de var egnede beholdere eller egnet brænde til ligbål; i andre tilfælde har det været foreslået, at de døde i bådgravene havde en særlig tilknytning til søfart, fiskeri og lignende; og i atter andre tilfælde har arkæologer foreslået, at båden enten henviser til en idé om at nogle af de døde sejlede til dødsriget eller til en religiøs symbolik hvor nogle guder havde skibet som symbol. Især Ole Crumlin-Pedersen har opstillet en meget ambitiøs tolkning af de døde i bådgravene som præster for en frugtbarhedskult, der med tiden blev til vikingetidens kult omkring vaneguderne Frej og Freja. Denne argumentation er ikke fuldt overbevisende, og det er nok tvivlsomt, hvor relevant den er for ældre jernalder. Andre arkæologer har tolket, og måske overfortolket, bådgrave i lyset af romerske og græske kilder til myter om floden Styx og færgemanden Karon (Charun), den havde ansvar for at fragte de døde til dødsriget. Disse skriftlige kilder er tættere på Hvissinge i tid, men fjernere i sted og kultur, end de, Crumlin-Pedersen bruger. Idéen om døden som en rejse er meget almindelig over store dele af verden, men i Hvissinge var det tydeligt ikke alle de døde, der havde brug for egen båd, for at nå dødsriget.

I Hvissinge kan vi nok afvise, at man brugte både som kister, bare fordi man havde dem, for de andre grave på pladsen rummer ikke kister, og der har næppe været et stort overskud af brugte både så langt fra havet. Det er vel muligt, at bådene viser en tilknytning til søfart, men Hvissinge ligger 8 km fra Øresund og Køge bugt, så beboerne var næppe på havet hver dag. Det er nok mere oplagt, at tolke bådgravene her som symbolske. De er del en gravskik, der i samtiden overvejende kendes fra Sverige, Bornholm og det nordlige Polen. Det er en almindelig antagelse, at jernalderens samfund var domineret af stormandsslægter, der ejede jord og byggede alliancer med socialt ligestillede gennem strategiske ægteskaber. Vi antager ofte, uden meget gode beviser, at jord typisk gik i arv fra far til søn, mens døtre blev giftet bort til ligestillede slægter andre steder, og brude modsvarende hentet hos disse slægter. Hvis bådgravsskikken skal ses som et østligt indslag i Hvissinge, er det en oplagt tanke, at disse kvinder er indgiftet østfra, måske fra skånske stormandsslægter. Også grav 5 med guldfolieperler og hjulornamenteret keramik kunne antyde eksotiske forbindelser, her

Grav 6, detaljer af fåreknogler i syd, set fra øst. Fårets bagkrop ligger på ryggen, med fødderne i vejret og knæene mod højre (nord). Underbenene er krydset. Alle disse knogler lå syd for, udenfor båden, i niveau under rælingslinjen.

mere oplagt mod syd. I det perspektiv kan bådgravene i Hvissinge altså delvis, men kun delvis, forklares med, at det var sådan man gjorde i Skåne. Nyere ritualstudier understreger, at ritualer sjældent fungerer præcis som tekster. I mange ritualer indgår elementer, der ikke har én klar og præcis betydning, men kun forklares med, at det er sådan man gør, fordi det er rigtigt eller passende at gøre sådan. Det er ganske tænkeligt, at det i det østlige Skandinavien var accepteret, at det var passende at begrave de døde i både, men det er meget muligt, at lokalsamfundene ikke havde nogen klar, delt fortælling om hvorfor dette var passende.

Dyrene

De to bådgrave indeholdt knogler af dyr, der synes ofret i forbindelse med begravelserne. Ofringer af får er ganske typiske for ældre romersk jernalder, og Linda Boye har katalogiseret 31 eksempler fra Sjælland. Det er helt typisk, at fårene er delt i to, som i Hvissinge, og både det mønster, vi ser i grav 3, med fårets hoved i gravens fodende, og det, vi ser i grav 6, med fårets hoved i gravens hovedende, har talrige paralleller. Der er altså tale om en veletableret og ganske konsekvent gravskik, delt af en relativt bred elite i jernalderens samfund på Sjælland. I yngre romersk jernalder viser nedlæggelser af animalsk materiale meget større variation, men da er dyrene ofte eksotiske, og ofte meget mere parterede. Fuglen i grav 3 har ingen kendte paralleller, men de spinkle fuglekogler bevares dårligt i jorden. I Hvissinge, og især i grav 3, ser vi helt ekseptionelt god bevaring af ben.

I grav 6 ligger fårets hoved vredet omkring 180 grader i forhold til korrekt anatomisk leje. Det er næppe muligt for et levende dyr, og denne detalje kunne måske antyde, at fårets hals var skåret over. Begge halve får i denne grav ligger med benene opad, som om de er løftet i benene, da de blev lagt på plads. I grav 3 ligger begge halve får på siden, og her ligger kraniet med issen opad. Fåret i grav 3 er delt ganske tæt på hovedet, lige bag skulderbladene, hvilket rent praktisk synes unødigt vanskeligt. Fåret i grav 6 er derimod delt bag ribbenene, hvilket synes en mere praktisk. Fåret i grav 3 synes omhyggeligt anbragt, fåret i grav 6 noget mere skødesløst nedkastet. I grav 3 ligger begge halve får på hylder af genopfyld, mens den bagerste halvdel af fåret, i sydenden af grav 6, ligger i niveau med bådens bund, og må være nedlagt, før graven blev genopfyldt.

Hønen er delt lige bag hovedet, nogle få ryghvivler nede af nakken. Det er muligt, at hovedet simpelthen er revet af under aflivningen. Den halverede høne må uundgåeligt give mindelser om Haddingkvadet og Ibn Fadlans rejsebeskrivelse Risala, men disse kilder er omkring 1000 år yngre end Hvissingegravene, og af tvivlsom relevans. Hønen lå med benene strakt (ligesom fårene i grav 3), den venstre, øverste vinge foldet over kroppen, den højre, nederste vinge strakt opad bag ryggen. Den kan være kastet op i gravens nordende.

Godset

Fem af de seks bevarede grave indeholder lerkar, netop ét kar i hver grav. Alle lerkar er ganske ens i udformning, med lav skulder og lang, konisk overdel, op til en kort munding uden nogen egentlig hals. I fire grave stod lerkar i gravens hovedende, kun i grav 6 i fodenden. Vi kan spekulere, men endnu kun spekulere, på om karrene indeholdt fødevarer. Vi har taget prøver af jorden, men disse er endnu ikke analyseret.

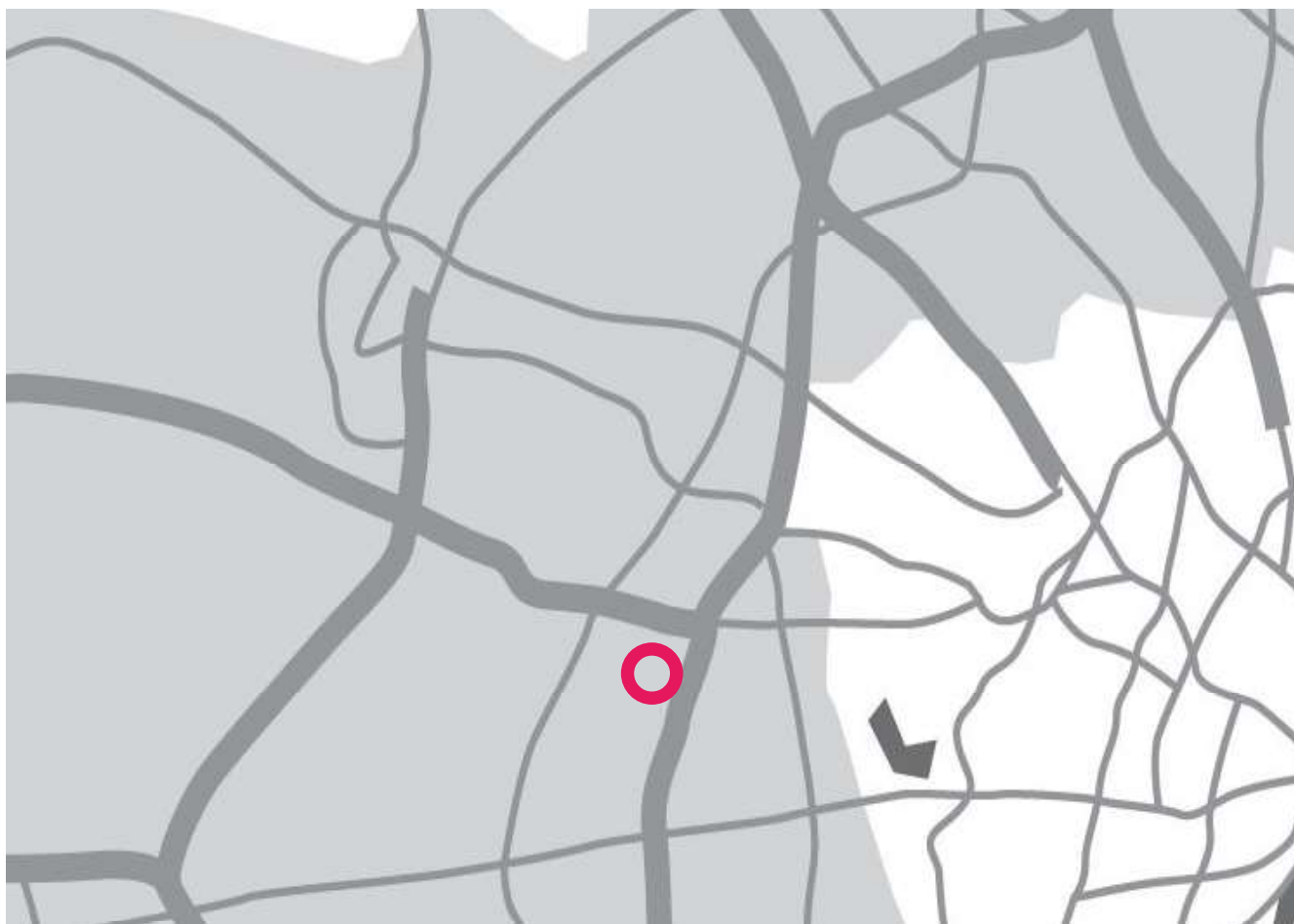
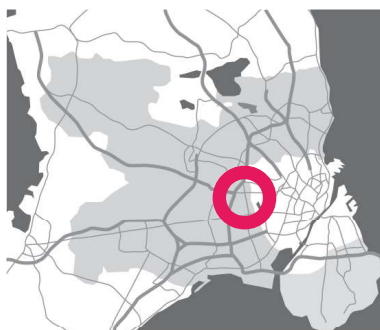
To grave, grav 3 og grav 6, indeholdt fibler. Det er ikke tilfældigt, at de to grave også i øvrigt er de rigeste på pladsen (med får og både). Fiblerne var en luksus, ikke en nødvendighed, i jernalderens dragt, og vi kan formode, at de to kvinder var blandt de bedst klædte i lokalsamfundet. Kvinden i grav 3 havde hele tre fibler, heraf to i sølv og dertil hårnåle, bæltespænde og pynteblik. Kvinden i grav 6 er mindre ødselt klædt, med to fibler i kobberlegering. Jernalderens kvindedragt var symmetrisk, og skulle kvinderne bære fibler overhovedet, var to fibler normen.

Mere overraskende er det, at den ellers relativt fattigt udstyrede grav 5 indeholdt guldfolieperler. Disse er de eneste perler på pladsen, og vi kender ingen paralleller til perlekæder alene af guldfolieperler. Mere typisk optræder nogle få af disse perler på kæder af kulørte glasperler. Grav 5 indeholdt også pladsens eneste dekorerede lerkar. Keramikken i romersk jernalder er ganske imponerende, og dekoreret keramik var udbredt, men igen er det påfaldende, at denne grav skiller sig ud.

Alle grave på pladsen skal nok ses som repræsentanter for samfundets elite. Det var ikke alle beskåret, at blive begravet med gravgods, og Hvissinge Øst kan rimeligt tolkes som en familiegravplads for en ledende slægt i lokalområdet. De to bådgrave afslører sandsynligvis kvinder i ledende positioner indenfor denne familie, gårdmandskonerne på storgården, mens grav 2 og grav 4 kunne rumme slægtens lidt ringere stillede kvinder, de ugifte døtre eller de yngre sønners hustruer. Det er svært at afgøre, hvem kvinden i grav 5 var, og hvorfor hun alene har så eksotisk gravgods, men en spekulativ tolkning kunne være, at de to kvinder i bådgraven kom østfra, hvor bådgravsskikken er mere almindelig, mens hun kom fra syd, med hjulornamenteret keramik og guldfolieperler, eller måske, at hun giftede sig sydpå, overlevede sin mand og vendte hjem som enke, og blev begravet på sin families slægtsgravplads, uden de dyr og fibler, der var husfruens emblemer, men med sit eget, eksotiske gods.

Hverken kniven i grav 2 eller sættet med kniv og nål i grav 4 synes at ligge, som de blev båret. I grav 2 er det tydeligt, i grav 4 muligt, at godset er nedlagt under begravelsen. Det er tankevækkende, at kun disse to døde har fået knive i graven. Alle jernalderens mennesker må have brugt knive regelmæssigt, men der kan være en særlig, rituel betydning i, at kun de to i øvrigt meget fattigt udstyrede kvinder fik knive med i graven. De små knive må tolkes som værktøj. Jernalderens våben er langt mere drabelige.

Selvom udgravningen er slut, skal forskningen i fundene kun til at begynde. Vi kommer til at høre mere til Hvissingegravene i fremtiden.

År f./e. Kristus

Resultater fra udgravning

2000

Historisk tid

o Moderne affald

1000

Vikingetid

Jernalder
500 f. Kr.-850 e. Kr.

o Gravplads

0

Bronzealder
1800-500 f. Kr.

o Kogestensgruber

1000

2000

Bondestenalder
4000-1800 f. Kr.

3000

4000